

ПСИХОДРАМАТА НА ЛИРИЧЕСКИЯ ХАРАКТЕР В ПОЕЗИЯТА НА АСЕН РАЗЦВЕТНИКОВ

Страхил Попов

Лириката като изкуство на художественото слово се реализира в репрезентативното време и вътрешното пространство. Всяко произведение на изкуството се интерпретира като въображаем свят, проекция на обективната реалност в душата на твореца, чиято система от образи е в крайна сметка най-красноречивият факт от оригиналната му инвенция. Най-съществена задача на читателя е да осъществи в процеса на творческото възприемане динамичната комуникация между своя собствен мир и поетическия свят на автора. Защото всяко стихотворение живее като вътрешен пейзаж на художника, пейзаж, в който текстът и подтекстът се взаимопроникват и обуславят. А диалектиката на тези взаимоотношения реализира музиката на цялото. Затова откриването на авторския поглед към света играе първостепенна роля в задълбочения и проникновен анализ на стихотворението. В същност хармонията на всяко значително лирическо произведение се осъществява от три разностранни пласта: словесна област, живопис — посредством словесните форми се внушават визуално образи и ситуации, музика — аудиовпечатления, провокирани от вокално-консонантната система, ритъм, римата и т. н.¹ Това триединство налага по необходимост комплексен подход към лирическото произведение. При това работата с конкретния текст, добросъвестното съобразяване с особеностите на жанра дава големи възможности за преодоляване на тематичния анализ, който търси и „открива“ сюжетни звена в лирическата творба. Освен това в света на поетическото произведение ние откриваме физиономията на авторовата личност и индивидуалност.

Настоящата разработка няма за задача да обхване цялостния поетически свят на Асен Разцветников. Това би било обект на едно монографично изследване. Целта е далеч по-скромна: аналитично-синтетичният поглед върху психодрамата на лирически характер и полюсите пръзвълнения на авторовия индивидуален дух: драма, която удовлетворява най-високите върхове в лириката на поета.

Ако се ограничим само в рамките на идеологическите предпоставки, които до голяма степен обясняват завоя на Асен Разцветников след Септември 1923 и Април 1925 г., можем да открием в тематично отношение почти пълна пропаст между неговите „Жертвени кладии“ и последвалите лирически откровения на поета. Като че ли в „Двойник“ и „Планински вечери“ съзнателно е приглушил оптимистичните и трагичните полети на своето време, затворил се е в своя непристъпен чертог, в който витаят сенките на небитието. Но ние се намираме

¹ По този въпрос вж. по-подробно книгата на Gui Michaud „L'oeuvre et ses techniques“. Paris, 1957.

в художествената вселена на автора, която ни задължава да обхванем цялостното ѝ звучене, предизвикано от превъплъщенията на лирическият характер. Показателна в това отношение е и автентичната самооценка на поета, изказана във връзка с поемата „Двойник“: „Аз написах „Двойник“, за да туря край на литературните си и обществени увлечения, без да помисля дори, че постигам като ония младежи, които решават да основат въздържателно дружество, и се напиват по тоя случай за последен път.“²

Искрената изповед тук е действителен факт. Не един път А. Разцветников е бил определян като подчертано нежно-романтична душевност, която не изменя на съкровения си същност дори и в мигове на бурни превратности в социалния и личния живот. И това е действително така. Достатъчно е да се хвърли дори и бегъл поглед върху неговите „Жертвени кладни“, за да се види, че през тихите тонове на поетическото слово си пробива път богато нюансираната авторова истина за живота, кореспондираща с най-прогресивната идеология на времето. При това публицистичността и декларативността не само не са в активна позиция, но почти напълно липсват. Защото Разцветников е преди всичко поет на дълбокия контекст (и подтекст). За него с пълна сила важат словата на Жубер: „Изкуството се състои в това — да скриеш изкуството.“ Но с още по-страшна сила се налагат неговите стихове — автохарактеристика на една разкъсвана в драматични противоречия душа:

Да замълчиш навеки — страшно нещо,
но по-е страшно там докато стигнеш...

И тази поетическа логика звучи във всеки стих на неговия „Двойник“. Това не е двойникът, символ на тържествуващото човешко зло (както е у романтиците). Нашият поет намира своята индивидуална стихия, отдалечавайки се от известни вече поетически открития. Неговият двойник е дълбоката му вътрешна същност, онази неумолима съвест, която непрекъснато ще терзае неговото съзнание до края на живота му.

Впрочем предвечната двойственост, която предизвиква индивидуалната душевна драма на твореца, звучи като постоянен лейтмотив в Разцветниковата лирика.³ Тези интензивни движения във вътрешния му мир излизат съсем естествено от червеното зарево на пожарите, покрили с мрачното си було хоризонтите на озлочестената родина. Но за да настъпи истинската душевна драма, е необходимо и нещо друго: интроспективен диалог-монолог със стойностите на собствената душа и повелите на социалното съвремие. И този шепот насаме се налага с ледена невъзвратимост като една страшна дилема на времето, което потиска авторовата лична изява след погушените септемврийски пожари, белите нощи на Април 1925 г. и последвалата тъмна нощ на неговите „Планински вечери“. Защото тежките мигове на равносметката не са мимолетно явление, а като пареща рана постоянно напомнят за своето присъствие. Посредством поетическото си слово, в осъзнат план вече, художникът реализира своята лична драма, която е достойние на борбата между двата реални мита: на бунтовното минало, от което още звучат както ураганиният устрем на подема, така и мрачните стонове от гордата смърт на неговите удавници — оптимистични и трагични гласове, които някога са обединявали неговото „аз“ с многозначещото „ние“ на народа; другият мит — съвременният, който не може да не държи сметка за индивидуалните съмнения в социалните стойности, превърнали душата на ликуващата някога личност в арена на тежки драми. Но заедно с това долавяме и един трети мит, не по-малко силен от първите два — тъм-

² Вж. А. Разцветников. Избрани произведения. Т. I. С., 1963, с. 323.

³ Вж. Р. Ликова. За някои особености на българската поезия, 1923—1944. С., 1962, с. 61.

ните пластове на психиката, които със своята неочаквана избухливост кристализират богатите измерения на индивидуалността Разцветников (и на неговия лирическо-драматически герой).

И бродим ний мълком, заплетени в тъмните пътища,
не чакаме нищо, не помниме вчера що бе,
и тънем в тъмата, в земята и в малките къщици,
и плачем за въздух и плочица синьо небе.

(„Есен“ — „Планински вечери“)

Каква страшна мъка и обезвереност трябва да е обхванала душата на лирическия герой, на когото дори спомените са угаснали, потънали в ледения гроб на невъзвратимостта. Каква душевна болка предизвиква символното идентифициране на настъпилата златолиста есен с бялата пустиня на смразяващата зима!

Ти дойди, зимен сън, и приспи ме под скрежни люляци,
моят свят е зарит, аз единичък сред него стоя —
аз стоя тук един, като стълб в сѐспините, и чакам
да се сринат над мен небесата, снегът и нощта.

(„Декември“ — „Планински вечери“)

Ако по времето на бунтовния романтизъм Разцветников потиска с необикновена мъжественост мъчителните съмнения на душевните си импулси и в името на гражданската си реализация във вихъра на народното негодувание и възторг предизвиква небе и земя, за да зазвучи заветната дума „свобода“ („Жертвени кладни“), във времето след кървавите събития художественото му слово със сетни усилия успява да запази неговото лично „аз“ през стремящото се да вземе връх душевно неравновесие. Защото равностметката, предизвикана от дистанцията във времето, налага вече не реалните очертания на личностната жажда за живот в името на народа-страдалец, а само желанието символ на виталността. И този символ не е функция от подличкия страх пред една реална и брутална сила (фашистката власт), а вътрешна необходимост на художника, която очертава неговото индивидуално „аз“, за да бъде, да си остане човек.

Само дълбоко подземният бунтовен дух на Разцветников може да сътвори такъв сложен лирически характер, способен да отрази индивидуалната му психическа безпътнина, миннирана от миналите видения, които чрез символа за родния хайдушки Балкан напомнят недвусмислено за тежкия двубой на живота със смъртта („Ти наш роден Балкан, леле стар, начумерен хайдути!“). Не е ли този символ-видение една неосъществена реално, но преживяна вътрешно носталгия по гордите върхове на наредения подем и погром; носталгия, в която героичните стонове на фаталиста-страдалец визират най-тежката битка, която Разцветников води — със себе си. Защото трагичната самота на душата в настъпното трудно вече може да се възпламени за нов живот от някогашната обич към скъпите мъртъвци, които лежат в бездните на майката земя.

Назад ли? Напразно. Не мога. Ще падна без сила сред урвите,
а страшно е сам под звездите, под вечния купол и бурите.
Защо си запалил в сърцето ми земните жажди и трепети?
Защо ме доведе ти тука из тихите пазви на степите?

(„Със нокти и зъби възлздох...“ — „Планински вечери“)

Да, остава само блянът, който като приказно видение води към загадката на земното съществуване. Всичко е забулено в меките нюанси на тиха печал, която на моменти се трансформира ту в безгранично отчаяние, ту в глухите тъгени на кипящата от мъка кръв. Проницателният поглед върху поетическите реалности след „Жертвени кладни“ ще открие страхотния гърч на авторовата душа, която,

призовавайки мъчителната безпощадна равностетка на нощта, през безсънните стонове на самотата изпява онези чародейни песни, наподобяващи последния издих на психическата стихия.

Виждам: иде нощта, идат бавно покоя и мрака.

Аз не мисля за теб. Аз не плача насън. Аз не чакам.

(„Сведа мигли от бронз, тихо шумне и плаче гората“ —
„Планишки вечери“)

Явно е, че романтизмът в действие на миналото е вече отминал етап за Разцветников. Но борбата за преодоляване на собственото индивидуално „аз“, за победата над дълбоко импулсивното у него продължава. Макар че сферите на действие са променили своя облик — областите на душата и видимата му реализация — драматичните нюанси на лирическото слово. Без да достигне демоничния егоценетризм на Яворовия лирически характер, Разцветников търси, през мъчителните колебания, индивидуалната автентичност на своя герой, която се изявява в печалната атмосфера на относителна изолираност от горещите контакти с текущия ден. Затова Разцветников се обрича (съзнателно или не) на своите кошмарни нощи, търсейки тъмните сенки на дълбоката си индивидуална душевност, която кореспондира по един странен начин с безутешните импулси на архитипа, въплътен в многовековната съдба на народа. Той сам е убедил себе си да се откаже от парадния шум на „патриотичните“ идеали, които в очите на непрозорливи хора представляват смисълът на живота (и света);⁴ защото е разбрал, че е отминало безвъзвратно времето на войните, когато върховният подем на целия народ за обединение на българските земи е бил идентифициран от официалната пропаганда с политиката на буржоазната власт. Настъпили са жестоките дни на безкомпромисния класов двубой. Затова предпочита и приема (след погрѝма) индивидуалната вина пред всеобщата фалшива представа за свободата на личностната изява. Един алтруистичен егоценетризм, който още повече задълбочава вътрешната борба у него, за да прерасне драмата му в истинска трагедия.

Търсейки индивидуалната автентичност на лирическия характер, Разцветников осъществява неговия своеобразен бунт... през митологията на човешкото психическо съществуване. Наистина тихите нюанси на този бунт кореспондират с някои приглушени акорди на личното страдание, но се сливат най-често с илюзорната автономност на вечното връщане, като гаранция... за търсене на истинското място в света, без да е сигурен, че ще го намери. В самото търсене той намира омаята на ефимерното откривателство, шом контурите на крайната цел са забулени в непрогледната мъгла на неверието и умората.

Какви надежди остават на лирическия характер (и на самия Разцветников)? Да намери през мъчителните си съмнения онези празни пространства в реалността, погрешно смятана от мнозинството за свършена в своя застой, и да покаже със силата на поетическото слово, че именно тук може да открие истината, своята истина. И той наистина я открива през онези мощни биотокове на народопсихиката, изкристализирала във фолклора, който за известно време се оказва най-спокойният пристан за изнурената му душа. Няма ли в такъв случай той да подпише сам присъдата си на отвергнат, „прокълнат“ човек?! Разцветников приема без колебания този тежък кръст, защото притежава своя собствена тайна, която никой не знае... тайната на драматич-

⁴ По същото време (30-те години) един публицист, акцентувайки върху неосъществения патриотичен идеал, прави унищожителна критика на „Каин“... без дори и да усети огромната пропаст, която съществува между солдатите-убийци (от стихотворението) и българските героино-войници, които са осъществили някога военната слава на родината (вж. Д. Жостов. Негово превъзходителство социалното безгрижие. Фейлетони. С., с. 109—110).

ното съпребивяване с потайностите на живота, който не е имажинерна величина, но не подлежи и на праволинейна формулировка, като се игнорира неговата сложност.

Мойта тайна лежи като въглен във мене зарита.
Аз съм честен човек, аз съм умен и много почитан.
Ала тръгна ли някога в презнош към къщи самичък,
сякаш стражи след мен затръбват, и тичат,
сякаш трепват къщи и дървета и дигнати шии
през оградите сочат и викат след мене: „Убиец!“

(„Двойник“ — 13)

Излишно е да търсим биографично-житейската причина за подобно психическо неравновесие. Дори и да ги има конкретните факти, те малко биха обяснили вътрешната нагласа на твореца, онази поетическа интензивност на лирическото слово, което уплътнява и оформя лирическия характер. Затова „Двойник“ заема кръстопътно място в художествения свят на авторовата личност, без тази поема трудно бихме си изяснили както метаморфозите на лирическия герой, така и структурата на Разцветниковия стих.

Ако разгледаме музикалната тоналност на някои цикли от „Двойник“, можем да вникнем в онези музикални пластове, които заедно с интелектуалния и пластичен план образуват чудната хармония на цялото. При това е необходима следната уговорка: ще бъдат анализирани темите не като сюжетни единици, а като „особеното, оригиналното присъствувашо чувство“⁵. При това, без да изпадаме в крайностите на „инструменталния лиризм“ на Рьоне Гил (един от френските неосимволисти), който, изолирайки звуковете от контекста, търси тяхната константна емоционалност.⁶ Напротив, за нас сонорността, емоционалността и значението на думата са в неразривно единство. Освен това работим с конкретен текст и изводите са в сила само за него. Във втория фрагмент на „Двойник“ вокалната система посочва доминиращата тема „и“, която дава генералния нюанс на стиховете, т. е. онази мрачна безнадеждност на ситуацията, в която е попаднал героят (Дон Кихот). Тази тема определя психодрамата на лирическия герой, която от своя страна ще предизвика в душата на поета не умилителните съзвучия на състраданието и съчувствието, а най-великата форма на солидарността — чувството на преклонение и уважение към трагичния герой — негов двойник. Контрастната тема „а“ тушира драматичния конфликт, уравновесява нюансите, така че внушението не е категорично трагично. Създава се атмосфера на известно състрадание, при което поетът намира тихите акорди на „ведрата безнадеждност“, онези отсенки, които кореспондират с най-нежните трепети на сърцето, с празничните стонове на душата. Неслучайно силните времена (ударените вокали) изтъкват на преден план „о“ и „е“ теми, които се повтарят в римова позиция. А това е още едно доказателство за изключителния поетически усет на Разцветников, който успява по един блестящ начин да постигне равновесие между вътрешната драма на лирическия характер и хуманните импулси на състраданието и уважението. Затова и очакваното обръщение към героя е своеобразен емоционален избух и утешение, които отекват дълбоко в наранената душа на поета („Двойник“ — III фрагмент). И тук съвсем логично доминиращата „а“ и вариращата „ъ“ теми заедно с тема „о“ почти напълно изчерпват тоналността на стиховете. Посредством посочените теми читателят присъствува на една чудна метаморфоза — измества се фокусът на драмата от лирическия герой към душевните пластове на художника до такава степен, че те почти се идентифицират.

⁵ Вж. пос. кн. на Gui Michaud, с. 36.

⁶ Пак там, с. 45.

Дон Кихот, Дон Кихот, двойник мой, безнадежно осмян и
премазан,
дай да целуна кръвта по разбития шлем и желязната
пазва.

Особено впечатление прави обстоятелството, че най-силната психодрама на лирическия характер се внушава почти винаги посредством преобладаващата „а“ и вариращата „и“ теми. Такъв е случаят с XIII фрагмент от „Двойник“. Математически точното съотношение между ударените вокали и тези в римуваната позиция, разположението им в съответните думи посочват най-сложната и страшна борба, която поетът води — с подземните тъмени на душата си. Това е една показателна вътрешна реч, безмилостен автоанализ, който постепенно набира скорост, за да зазвучи във финала, през драматичния му монолог в самотата, кошмарният, ужасен вик „убиец!“. Като че ли тук е концентрирана поетовата спонтанна душевност. Наистина поливалентността на символа омекотява потенциалната болка, но ние имаме чувството, че героят витае в черната нощ на неверието, безнадеждността; състояния, които често се трансформират в меланхолични отблясъци, а понякога и в приглушени песимистични акорди. Не е ли това една от привилегиите на умния човек, който единствен може да си позволи да бъде (поне от време на време) и песимист?! Защото притежава богата душевност с много измерения, които реагират многогранно на реалността.

Наблюденията върху ритмичните теми в „Двойник“ открива наистина една интересна панорама, която внушава интензивните движения в душевния мир на поета. Задъханото, подчертано динамично избухване по правило кореспондира с ритмични стъпки, които започват със силно време (ударен вокал — „Двойник“ — II, III, XIII цикъл). Докато началните слаби времена в ритъма изразяват една нормална душевна ситуация. Цикличната система на „Двойник“ обаче обединява двете възможности, осъществена е една хармония, в която отделните фрагменти звучат като относително самостоятелни единици с различна тоналност, но комплексното звучене се налага през динамичното лирическо-драматично равновесие. Може би по-задълбоченото анализиране на ритмичните структури в поезията на А. Разцветников ще даде възможност да се открият и някои национални особености на езика (като средство за комуникация и като художествен език). Но това вече е обект на друго изследване.

Във всеки случай всички тези теми — музикални (вокално-консонантни), ритмични, пластични — осъществяват посредством мисълта-емоция, която внушават, комплексната физиономия на лирическия характер; неговата индивидуална определена, която се мята между привидно отстранения ад на миналото и призрачното чистилище на настоящето и бъдещето. С ясното съзнание за действителната опасност от подобни аналогии бихме добавили: Разцветниковият „Двойник“ заема същото място в творческата еволюция на поета, както Яворовата кошмарна „Нощ“ и последвалите страшни „Безсънници“ в драматично-трагичните метаморфози на неговия събрат по перо.⁷ За да настъпят след време неговите „прозрения“, провокирани от гравидното страдание на кръстопътя, който очертава границата между песимистичното опустошение на скепсиса и сърдечната вяра в бляна. Защото още тук, в „Двойник“, ние долавяме програмната насоченост на поета (макар и илюзорна, защото я търси в омаяването кръг на психическия индивидуален силин) към нови светове, без да е игнорирал миналия път (въпреки всички негови усилия в тази насока). През глухата безнадеждност на индивидуалния вакуум, през застиналата печал се промъква полхът на динамиката с еката на душевните приглушени взривове, които непод-

⁷ Вж. З. Петров, Асен Разцветников, С., 1963, с. 21.

купната съвест регистрира в полета си към съвършената обич... към света и човека.

Този авторов лирико-драматичен монолог-диалог със своя двойник обединява не само всички „теми“ в творбата, но и хоризонталното движение на метафоричните структури и поливалентната вертикална динамика на символа. Ту двойникът, ту гражданското „аз“ вземат връх, за да се получи в крайна сметка един свят, в който серафичните блянове съжителствуват с безнадеждни реалности, сантименталната болка се „утешава“ с емоционалния поход към бурни преживявания, болезнената експанзивност се трансформира в безутешната печал на прошепнатата песен. Между екзалтираната жажда за човешка топлина и мъчителната самотност се очертава несретнишката съдба на този закъснял „прокълнат“ поет в едно жестоко време, което безмислено отхвърля подобни индивидуалности на глух пустинен бряг, далеч от бурите и светкавиците на тревожното съвремие. Тънката интуиция на поета в „Двойник“ му е подсказала да потърси онова състояние на душата, което настъпва след тежкия дубой на живота със смъртта — състояние на тиха печал, скръб, безнадеждна, завоалирана и нежна външно, но бучаща вътрешно от една драма, която със своята безнадеждност ще предизвика трагедията.

Психодраматичните измерения на Разцветниковия лирически характер от периода на „Двойник“ наподобяват многообразните превъплъщения на небесната дъга, която често мени своя облик, подчинявайки се на комуникацията на автора с ценностите на собствената му душа и със структурите на социалното съвремие, пронизано от остри писъци на миналата народноста трагедия. Поетът не създава художествени характери като завършени величини, а улавя най-съществените мигове от тяхната изява посредством моментните ослепителни блясъци на мълнията. Ето защо бавното, постепенното оформяне на героя не би могло да съответствува на социалния пулс, който е в съспини и съществува само под формата на фрагменти; не кореспондира и с Разцветниковата индивидуална психика, която търси валидни за всички времена стойности... през избухванията на емоциите и интелекта. Затова усетът на твореца му подсказва единственото разрешение: той атакува психическите дълбини на лирическия характер посредством сумата от моментно бликнали задълбочени „погледи“. Вместо да „възстанови“ като художествена реалност малките истини на актуалния живот, или да проникне в дълбоката същност на близкото бунтовно минало, изпълнено със светкавиците на героично-трагични избухвания, Разцветников предпочита горешото огнище на размислите — нравствени ценности, чиито искри, пръснати от могъщите трепети на душата, осветяват авторовата мечта за човешко съвършенство. Той навлиза в сфери, които само дълбоката мисъл-емоция, понесена от вихъра на баладно-митологичното чувство, може да покори. Така се обясняват реализираните авторови художествени инвенции в „Двойник“. По такъв начин Разцветников резюмира своята художествена концепция за реалното; концепция, която осъществява поетическите видения на неговата лирика: лирическата тоналност се уплътнява единствено от художествения превод на движещите се ценности, от красноречивата неопределеност на човешкото съществуване, от артистичната несигурност на твореца, която характеризира неговия поглед към света. А такава структура на лирическото слово кореспондира с поетическата тоналност на септемврийската литература. Без обаче да притежава нейния устрем към онази мъжествена закана на множеството, отправена към властта. Затова поетът не изпада напълно в мрачните тонове на скепсиса, а сътворява посредством своята инвенция нови стойностни поетически величини, дело на трескавата му мисъл и чувство.

И точно тези фактори предизвикват дълбоката метаморфоза на Разцветниковия поетически изказ: една трансформация на лирически структури, оформена

като индивидуална естетическа концепция, която е пряк наследник на Яворовите поетически видения от времето на неговата „Нощ“ и последвалите „Безсънници“ и „Прозрения“. И Разцветников като по-ранния си събрат не реализира художествено цялостната физиономия на лирическия характер — той не систематизира в художествен план необходимите качества и нюанси на героя, а само улавя онези страшна тишина на самотата, която на моменти бива разкъсвана от пронизващите стонове на душата, отглас от драматически съткновения, които регистрират не само индивидуалната му несрета, но и общочовешкия стремеж към съвършенството на света. И този поход на поета води пряко към колективната съвест и съзнание, изведени от силата на поетическото слово до философско-нравствено-психологически величини. В същност изригванията на психическите стонове оформят интелектуалните прозрения у лирическия характер, който се вълнува за съдбата на човека и народите като световни единици⁸ („Чеда на желязната, горда Германия“, „Смири се, о тъмна жестокост“, „И моят народ е ранен“, „Светът е засада...“). Дialeктическите параметри на съотношението живот — смърт, онова непрекъснато движение във вселената, обществото и човешкия живот е продиктувано от противоречиви стойности, които се възприемат през психодрамата на лирическия характер и структурата на поетическия изказ. Поетовата художествена идея за смисъла на човека в света, преди обаче да достигне космическа обобщеност, заживява като психологическа стойност... посредством кървавия спомен на поета за колективния народен погром и детайлния самоанализ на сегашните му душевни трепети. Защото и в „Двойник“ се долавят незаздравелите рани на хуманиста, който трепти като опъната струна, с цялото си същество страда пред онова страшно запустение и черната безнадеждност, които царят в родната земя.

Вали тишина и забрава.

И в мрака, безкрайно дълбок,

издига се вопъл сподавен:

„Тук има ли някъде бог?“

(„Двойник“ — 8)

Тук долавяме същата трагична музика, която долита като злокобен сън от „Жертвени клади“ („Сред запустение“ — 1, 2). Да, нищо не е забравено от миналото, душевните трепети, макар и само на моменти, избухват със своята интензивна динамика.

Оттук и някои богоборчески импулси в изявата на лирическия характер, който в космически план оформя диалектиката на противоречивите стойности, персонаифицирани в бога и сатаната („Ти, който забравен на кръста мълчиш“, „Светът е засада...“). Разбира се, богоборческото начало у Разцветников не достига демоничните избухвания на Яворовия стих или месианистичните припламвания на Теодор Траяновото поетическо митотворчество. Тези краткотрайни избухвания в душата на Разцветниковия лирически характер долавяме като тревожни стрели, които пронизват неговата мисъл-емоция за смисъла на индивидуалното човешко съществуване. А може би Исус е символизиращият блян на самия Разцветников (вариант на другия му двойник — Дон Кихот) за върховното надсветовно Добро, което в борба с космическото Зло ще възвърне хармоничното равновесие в неговата душа. Многоаспектност на символа, който кореспондира с индивидуалната вътрешна реалност на художника. Елементарната трактовка на подобни фрагменти в „Двойник“ би могла да „открие“ известна поза на Разцветниковия душевен мир. Толкова по-зле за трактовката. Защото страданието на поета не е словесната конвулсия на евтината декларация, а свое-

⁸ Вж. Р. Ликова. За някои особености на българската поезия, 1923—1944. С., 1962, с. 62.

образен символ, отглас от неговото индивидуално безвремие. И всичко това се впушва от безмилостния авторов монолог насаме, уплътнен от нечовешкото страдание на непрекъснатото търсене, от страшния динамизъм на неговата трескава мисъл, орисана от невъзможността да произнесе спасителното фаустовско „спри“. Между тъмните сенки на обезверението и ефирния блян на идеалните нравствени стойности се мятат душата на поета, без да може да намери никъде подслон. А лирическият му изказ е художествен превод на поетовата стихия, която се опиянява от противоречията у човека и в чистилището на своите страдания намира огнения фокус на надеждата — вечния крепител на света през всички времена. И съвсем не е случайно, че именно под булото на нощния мрак двойникът нашпва своите кошмарни разкъсващи съмнения, които градят клетка по клетка относителността на истината за човешкото битие („Вечер така ми говореше...“, „Нея нощ ослепени и мъртви лежаха къщата“).

В същност и в „Двойник“ лирическият изказ е своеобразна художествена кардиограма на психо-социалните структури — желанието на твореца, наложеният навик или категорична необходимост да се разграничи и отдели от конвенционалността и шумния парад на патриотизма, без да се изолира напълно от горещия дъх на живота, кореспондират в крайна сметка с повелите на съвременността, въпреки че са представени като вътрешно избухване на творческата индивидуалност. Неговата личност действително е отчуждена от посредствеността на буржоазната тълпа, от хората на социалното безгрижие, без високи нравствени полети. И понеже е загубил вяра в близкото реализиране на комунистическия идеал, цялата му енергия се насочва едновременно към много територии: психологически, нравствени, философски. Задълбочава тук всички свои усилия върху художественото слово, блуждае в мрака на неразрешени загадки, заплита се в много колебания и противоречия, без да постигне позитивно разрешение на проблемите, които сам си е поставил. Ето защо често романтично-трагичният вихър на миналото пронизва безперспективното настояще. А поливалентността на символа в „Двойник“ е своеобразен израз на несигурността, съставна част на относителността, съмненията, непрекъснатото движение на стойностите (в социалния живот и в индивидуалния човешки мир). Имаме чувството, че не самият поет, а по-скоро неговата трескава мисъл-емоция се мятат между различни полюси, търси напразно изход, за да лети във волните простори на ведрината, но не успява, защото траекторията на спиралата тук е заменена с безперспективния пункт на окръжността. Поетът често достига точката, от която е тръгнал, като заблуден в тъмен лес пътник, чийто усилия към лазурите на ясното небе са предварително обречени на неуспех.

Това, разбира се, съвсем не означава, че Разцветников, осъществявайки своята художествена автентичност, наподобява този човек, който вижда дървото, без да може да обхване с поглед цялата гора. Отделното дърво в никакъв случай не му скрива гората, но той улавя цялото под формата на генерално наблюдение, докато в единичното прониква задълбочено. Едно противоречие, което се чувства през мъчителните самоанализи в поемата „Двойник“. Мисълта-емоция тук блика от няколко фокуса, стремейки се да осъществи комплексност на преживяването. Но се получават циклични състояния, които трудно могат да бъдат обединени в едно категорично цяло: от една страна, емоционалните импулси, атакуващи реалността на мисълта, търсят своята изява в индивидуалното „аз“, от друга — съзнанието му е насочено и към външната реалност, без да може да я асимилира. Две показателни и интензивни движения, непримирими в своята същност, които реализират дълбоката душевна драма на поета и на неговия лирически характер. В тази съкровена драматична изповед се долавят не само индивидуалните прозрения на пророка, който вижда в перспектива бъдещата сатрагедия („Двойник“ — 12); вижда скритата пружина на енигматичната си участ.

В „Двойник“ се налагат и гражданските качества на човека-творец Разцветников, който блуждае в тъмната нощ на общественния живот; нежно-носталгическата болка на човека, чието голямо сърце носи към безкрая голямата любов към света,

Свете лъжовен, грижовен,
не можах да те живея...
Когато умра, отида,
сърцето ми ще изникне
на тъмен червен трендафил —
на него славей ще мътн,
моята обич ще носи,
моите песни ще пее.

През разяждащата болка на страшното мъчително съмнение в стойностите на живота, през тихите празници на душата, нежните вибрации на емоциите-мисли си пробива път една колосална обич, която регистрира върховете на съвършенството и красотата... на поезията и живота.